

Jowita Natalia Grochowska

Alimentacja osób niepełnosprawnych i w podeszłym wieku

Stosunek alimentacyjny jest stosunkiem prawnorodzinny, należącym do kategorii stosunków cywilnoprawnych. W doktrynie przyjmuje się, iż obowiązek alimentacyjny¹ ma w znacznym stopniu charakter niemajątkowy, ponieważ służy on nie zaspokojeniu interesu majątkowego osoby uprawnionej, lecz jest środkiem do spełnienia obowiązku moralnego wynikającego z węzła rodzinnego. Tym samym spełnia doniosłe funkcje społeczne, umacnia bowiem więzi rodzinne i wzajemną odpowiedzialność za członków rodziny. Pojęcie wzajemnego wspierania się osób połączonych więzią biologiczną obejmuje różnorakie formy i sposoby pomocy, stosownie do sytuacji życiowej osoby, do której pomoc jest skierowana. Najogólniej przyjmując, może ona przybrać postać: pomocy materialnej, psychicznego i moralnego wsparcia w cierpieniu, chorobie lub kalectwie, pomocy intelektualnej przy podejmowaniu ważnych decyzji lub załatwianiu trudnych spraw życio-

---

¹ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2005, s. 257.

wych, pomocy fizycznej przy wykonywaniu rozmaitych czynności². Główną rolę w zakresie zapewnienia rodzinie niezbędnych środków utrzymania spełniają instytucje prawne zawarte w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Regulują one obowiązek alimentacyjny między krewnymi i powinowatymi (art. 128–144 kro) oraz obowiązek przyczyniania się do zaspokajania potrzeb rodziny jako całości.

Niniejsze rozważania dotyczyć będą alimentacji osób w podeszłym wieku oraz osób niepełnosprawnych, których całkowita bądź częściowa niezdolność do podjęcia pracy zarobkowej powstała po osiągnięciu przez nich pełnoletności.

Podstawą prawną roszczeń alimentacyjnych objętych tematyką niniejszego opracowania jest art. 128 kro i art. 133 § 2 kro. Obowiązek alimentacyjny jest instytucją prawną, która ma zapewnić środki utrzymania, a niejednokrotnie wychowania tym spośród członków rodziny, którzy nie są w stanie własnymi siłami zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb. Pojęcie „usprawiedliwione potrzeby” oraz „możliwości zarobkowe i majątkowe” nie jest zdefiniowane kodeksowo. Problematyka stosowania przez sądy przepisów o obowiązku alimentacyjnym znalazła szerokie odzwierciedlenie w doktrynie³ i orzecznictwie Sądu Najwyższego. Swoiste kompendium wytycznych dotyczących obowiązku alimentacyjnego to uchwała Sądu Najwyższego z 16 grudnia 1987 r.⁴, która ujednoliciła orzecznictwo. W świetle uchwały „Pojęcia usprawiedliwionych potrzeb nie można jednoznacznie zdefiniować, ponieważ nie ma jednego stałego kryterium odniesienia. Rodzaj i rozmiar tych potrzeb jest uzależniony od cech osoby uprawnionej oraz od splotu okoliczności natury społecznej i gospodarczej, w których osoba uprawniona nie znajduje. Nie jest możliwe ustalenie katalogu usprawiedliwionych potrzeb podlegających zaspokojeniu

² *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, red. K. Piasecki, Warszawa 2001, s. 539.

³ Zob.: J. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Kraków 2003, s. 379; T. Smyczyński, *op. cit.*, Warszawa 2005, s. 270.

⁴ Uchwałą pełnego składu Izby Cywilnej i Administracyjnej z 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988, nr 4, poz. 42.

w ramach obowiązku alimentacyjnego i odróżnienie ich od tych, które jako przejaw zbytku lub z innych przyczyn nie powinny być uwzględnione. W każdym razie zakres obowiązku alimentacyjnego wyznaczać będą poszczególne sytuacje uprawnionego i zobowiązanego, konkretne warunki społeczno-ekonomiczne oraz cele i funkcje obowiązku alimentacyjnego. Dopiero na tym tle będzie można określić potrzeby życiowe – materialne i intelektualne uprawnionego”. Bez wątplenia do usprawiedliwionych potrzeb osoby starszej i niepełnosprawnej są koszty utrzymania mieszkania, wyżywienia, ubrania, dojazdów, leków, leczenia i ewentualnej rehabilitacji, itd., zależnie od konkretnego przypadku.

Natomiast „przez ustawowe określenie «możliwości zarobkowe i majątkowe» rozumieć należy nie tylko zarobki i dochody rzeczywiście uzyskiwane ze swojego majątku, lecz te zarobki i dochody, które osoba zobowiązana może i powinna uzyskiwać przy dołożeniu należytej staranności i przestrzeganiu zasad prawidłowej gospodarki oraz stosownie do swoich sił umysłowych i fizycznych. Możliwości zarobkowe zobowiązanego nie mogą być zawsze utożsamiane z faktycznie osiąganymi zarobkami. W przypadkach uzasadnionych obejmują one także wysokość zarobków, które zobowiązany jest w stanie uzyskać, lecz nie osiąga ich z przyczyn niezasługujących na usprawiedliwienie. Chodzi tu o przypadki, w których osoba zobowiązana nie wykonuje wyuczonego i dobrze wynagradzanego zawodu, pracuje w niepełnym wymiarze godzin, bądź też pracuje dorywczo. Podstawą oceny możliwości zarobkowych w odniesieniu do pracownika będzie zarówno jego stałe wynagrodzenie obejmujące wynagrodzenie zasadnicze, premie i dodatki, jak i świadczenia w naturze stanowiące uzupełnienie wynagrodzenia (deputaty) oraz świadczenia i wypłaty przypadające pracownikowi lub członkom jego rodziny z różnych tytułów w związku z zatrudnieniem. Są to np. nagrody, świadczenia z funduszu socjalnego, wynagrodzenia za projekty wynalazcze itp.”

Obowiązek alimentacyjny obciąża krewnych w linii prostej i rodzeństwo. Krewnymi w linii prostej są zstępni i wstępni, zaś do rodzeń-

stwa zalicza się osoby, które mają choćby jednego wspólnego przodka, dotyczy to rodzeństwa naturalnego i przyrodniego.

Przesłanką powstania obowiązku alimentacyjnego osób w podszłym wieku i niepełnosprawnych, którzy ten status uzyskali po osiągnięciu pełnoletności jest pozostawanie w niedostatku. Pojęcie niedostatku również nie zostało przez ustawodawcę zdefiniowane. Sąd Najwyższy w orzeczeniu⁵ z 29 września 1958 r. przyjął stanowisko, że pojęcie niedostatku jest względne. „Nie odnosi się ono bowiem tylko do takiego stanu, gdy uprawniony do alimentacji nie posiada żadnych środków utrzymania, lecz określa taką sytuację materialną osoby uprawnionej, gdy nie może ona w pełni zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb”. Tożsamy pogląd wyraził Sąd Najwyższy w przytoczonej uchwale z 16 grudnia 1987 r. przyjmując, iż „niedostatek występuje wtedy, gdy uprawniony nie może w pełni własnymi siłami, z własnych środków, zaspokoić swych usprawiedliwionych potrzeb”. Czyniąc dalsze rozważania nad pojęciem niedostatku, Sąd Najwyższy stwierdził, iż do kategorii usprawiedliwionych potrzeb zaliczyć należy zarówno te materialne, jak i niematerialne, bowiem „...tylko ich łączne zaspokojenie zapewnia godziwą egzystencję. W takim kontekście można mówić o zaspokojeniu potrzeb usprawiedliwionych, które każdy uprawniony powinien mieć zapewnione. Są one uzależnione od indywidualnych cech uprawnionego, tj. od wieku, stanu zdrowia, zawodu, pozycji społecznej i dotychczasowej stopy życiowej. Zaspokojenie potrzeb każdego człowieka powinno nastąpić przede wszystkim z jego własnych środków. Dotyczy to dochodów z pracy, z majątku, ze świadczeń ubezpieczenia lub zabezpieczenia społecznego. Do środków takich zalicza się także renty przyznane na podstawie art. 444, 446 § 2, art. 903–907 kc oraz z umowy o dożywocie (art. 908 kc). Za znajdujące się w niedostatku zatem należy uważać osoby, które nie mogą własnymi siłami zaspokoić usprawiedliwionych potrzeb, nie posiadają własnych środków w postaci wynagrodzenia za pracę, emerytury czy renty, ani też dochodów z własnego majątku. Do środków własnych

⁵ Orzeczenie Sadu Najwyższego z 29 września 1958 r., 2 Cr 817/57, OSPiKA 1959, nr 11, poz. 294 z glosą S. Garlickiego, s. 627.

jednak nie można zaliczyć tych środków, które zostały uprawnionemu do żądania alimentów dostarczone przez inne osoby bez obowiązku prawnego, czy w wykonaniu obowiązku alimentacyjnego, lecz poza jego obowiązkowym zakresem⁶.

Próbie zdefiniowania pojęcia niedostatku podjęli również przedstawiciele doktryny, skłaniając się w zasadzie to tożsamego z judykaturą stanowiska – np. według J. Gwiazdomorskiego „w niedostatku znajduje się osoba, która nie jest w stanie uzyskiwać środków swego utrzymania, tzn. środków zaspokojenia swoich potrzeb samodzielnie czy własnymi siłami”⁶.

Wątpliwości nie budzi również kwestia wysokości roszczeń alimentacyjnych osób dorosłych przebywających w domach pomocy społecznej, albowiem określają je reguły ogólne. Jednakże wysokość tych świadczeń najczęściej zależy od wysokości opłaty za pobyt w domu pomocy społecznej.

Omawiając przesłanki obowiązku alimentacyjnego, wskazać należy, iż prawo osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych do zaspokojenia ich usprawiedliwionych potrzeb, nie jest, jak w przypadku niesamodzielnych dzieci, małżonków, a nawet byłych małżonków w zakresie, o jakim mowa w art. 60 § 2 kro, dodatkowo wzmocnione zasadą równej stopy życiowej z zobowiązanym, czyli dostarczania uprawnionemu środków utrzymania w takiej wysokości, by miał on podobny standard życia do tego, jaki jest udziałem zobowiązanego⁷.

W związku z zaawansowanymi pracami nad projektem⁸ zmian Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, również w zakresie instytucji alimentacji osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych, nie można pominąć omówienia proponowanych modyfikacji aktualnie obowiązujących przepisów.

⁶ J. Gwiazdomorski, [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J. Piątkowski, Wrocław 1985, s. 1015.

⁷ T. Smyczyński, *op. cit.*, s. 270.

⁸ Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego, Projekt ustawy o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego i Prawo o aktach stanu cywilnego, <http://www.sejm.gov.pl> (druk nr 1166).

Swoistym *novum* jest nadanie § 2 art. 135 kro nowego brzmienia: „wykonanie obowiązku alimentacyjnego względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie albo wobec osoby niepełnosprawnej może polegać w całości lub w części na osobistych staraniach o utrzymanie lub o wychowanie uprawnionego; w takim wypadku świadczenie alimentacyjne pozostałych zobowiązanych polega na pokrywaniu w całości lub w części kosztów utrzymania lub wychowania uprawnionego”. Aktualnie świadczenie alimentacyjne polegające na osobistych staraniach o utrzymanie i wychowanie uprawnionego odnosi się jedynie do dziecka, które nie jest w stanie utrzymać się samodzielnie.

Bez wątplenia proponowana zmiana jest słuszna i konieczna. Uwzględniając⁹ bowiem sytuację finansową i rodzinną niektórych osób zobowiązanych do alimentacji pożądane jest, by postać osobistych starań o utrzymanie uprawnionego odnieść do wszystkich osób niepełnosprawnych. Dopuszczalna jest zatem każda forma świadczeń alimentacyjnych, a jej wybór podlega ocenie celu, jakiemu ten obowiązek służy, zarówno w zakresie potrzeb uprawnionego, jak i możliwości finansowych zobowiązanego. Częste są bowiem sytuacje, gdy zobowiązany ma niewielkie dochody, natomiast może swoją pracą i osobistymi staraniami przyczynić się do zapewnienia należytych warunków bytowych osoby niepełnosprawnej. Tym samym dziecko bądź rodzeństwo, które przyjęło trud osobistej opieki nad niepełnosprawnym rodzicem bądź rodzeństwem, może być zwolnione ze świadczenia pieniężnego, które obciążą pozostałych członków rodziny. Ma to doniosłe znaczenie, gdyż niejednokrotnie osobiste starania dla osoby niepełnosprawnej, wymagającej opieki osoby trzeciej, mają większe znaczenie niż świadczenie pieniężne.

W projekcie przewiduje się również dodanie do art. 135 kro § 3 w brzmieniu: „świadczenia z funduszy pomocy społecznej podlega-

---

⁹ Komentarz Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego do projektu ustawy o zmianie ustaw Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego i Prawo o aktach stanu cywilnego, „Rodzina i Prawo” 2006, nr 2, s. 91–92.

jące zwrotowi przez zobowiązanego do alimentacji oraz świadczenia dla rodziny zastępczej nie wpływają na zakres obowiązku alimentacyjnego”. Jak słusznie zauważają autorzy projektu¹⁰, wpływ świadczeń socjalnych na istnienie i zakres obowiązku alimentacyjnego wzbudzał wątpliwości, bowiem pojęcie świadczeń socjalnych nie jest jednolite. Świadczenia z ubezpieczenia społecznego (emerytura, renta inwalidzka, renta rodzinna i inne związane ze stosunkiem prawnym ubezpieczenia pracowniczego lub z tytułu pracy na własny rachunek) wspierają własne siły uprawnionego i mają charakter roszczeniowy. Analogicznie należy potraktować świadczenia z powszechnego zaopatrzenia społecznego, jak np. zasiłek z tytułu urodzenia dziecka czy zasiłek rodzinny. Natomiast świadczenia pomocy społecznej mają charakter subsydiarny i nie zmniejszają obowiązku alimentacyjnego, który wyprzedza pomoc społeczną. Organ udzielający takiej pomocy ma roszczenie zwrotne do zobowiązanych członków rodziny, bądź żąda od nich stosownej odpłatności, np. za pobyt w zakładzie opiekuńczym. Zgodnie z art. 34 ust. 1 ustawy z 29 listopada 1990 r. (z późn. zm.) o pomocy społecznej, obowiązek zwrotu wydatków ze świadczenia z pomocy społecznej spoczywa w kolejności na świadczeniobiorcy, spadkobiercy, małżonku, zstępnych, a w ostatniej kolejności wstępnych.

Reasumując, aktualnie obowiązujące przepisy prawa rodzinnego dają osobom niepełnosprawnym i w podeszłym wieku pozostającym w niedostatku, pełną gwarancję skutecznego dochodzenia swoich praw w zakresie zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb przy udziale członków najbliższej rodziny. Jednakże, mimo istnienia instrumentów prawnych, mimo doniosłości funkcji alimentacji i przy niewątpliwych potrzebach materialnych osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych, z praktyki orzecniczej Sądów Rejonowych Wydziałów Rodziny wynika, iż powództwa o alimenty tej kategorii osób przeciwko ich dorosłym dzieciom bądź rodzeństwu stanowią minimalny odsetek rozpoznawanych spraw, wręcz należą do rzadkości. Doszukując się przyczyn tego zjawiska, zaryzykować można twierdzenie, że wiąże się

¹⁰ *Ibidem*.

to z jednej strony z rozpowszechnieniem nowoczesnych państwowych zabezpieczeń realizowanych w ramach pomocy społecznej, z drugiej ugruntowanego w społeczeństwie poglądu o zasadności alimentowania dzieci przez rodziców a niealimentowaniu ludzi starszych przez ich dorosłe dzieci. Na plan pierwszy w przypadku niedostatku osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych wysuwa się więc pomoc społeczna, mimo że aktywność państwa winna mieć jedynie charakter subsydiarny. W rozwiązaniu powyższej sytuacji pomoc może nie tyle udoskonalenie przepisów prawa rodzinnego, ile wspólna praca prawników, socjologów, psychologów i mediów w celu dotarcia chociażby poprzez kampanię społeczną do świadomości prawnej i społecznej obywateli i uświadomienie, że prawo do alimentacji obejmuje nie tylko małoletnie i niesamodzielne dzieci, ale także chorych i starszych członków rodziny na zasadzie wzajemności.

Mając na uwadze dość powszechną aktualnie sytuację niewywiązywania się rodziców z obowiązku alimentacyjnego względem ich małoletnich dzieci, w niedalekiej przyszłości może dojść do sytuacji, że dorosłe dzieci będą zobowiązane do alimentacji znajdującego się w niedostatku rodzica, który nigdy nie łożył na ich utrzymanie, ani też nie wypełniał obowiązku alimentacyjnego osobistymi staraniami. Problem będzie niewątpliwy, albowiem osoby nierealizujące świadczeń względem małoletnich to zwykle osoby bezrobotne bądź pracujące nieoficjalnie, które tym samym niewypracowując stażu pracy i okresów ubezpieczenia, będą w wieku emerytalnym pozbawione świadczeń z ubezpieczenia społecznego i tym samym pozostaną w niedostatku. Sytuacje takie będą prowadzić do swoistej dysharmonii norm prawnych, zwłaszcza jeśli się weźmie pod uwagę fakt, że roszczenia alimentacyjne oparte są na zasadzie solidarności rodzinnej i wzajemności. Judykatura stanie przed dylematem oceny zasadności tego typu roszczeń, do których niewątpliwie należało będzie odnosić klauzule generalne w postaci zasad współżycia społecznego.